

สักขาลายล้านนา: จากอัตลักษณ์โบราณสู่มรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัย

Lanna Tattoo (Sakkhalai Lanna): From Ancient Identity to Contemporary Cultural Heritage

วิโรจ นาคชาตรี (Wiroj Nakchatri)¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา "สักขาลายล้านนา" จากอัตลักษณ์ดั้งเดิมสู่การเป็นทุนทางวัฒนธรรมในระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยวิเคราะห์ผ่านทฤษฎีทุนทางวัฒนธรรมของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ ผลการศึกษาพบว่า อัตลักษณ์ "ลาวพุงดำ" ในอดีตสามารถจำแนกรูปแบบการสักจากหลักฐานจิตรกรรมฝาผนังได้ 4 ประเภทหลัก ซึ่งสะท้อนสถานะทางสังคมและคติความเชื่อ สำหรับในบริบทร่วมสมัย ลวดลายที่มีศักยภาพสูงสุดในการสร้างมูลค่าเพิ่มและเป็นซอฟต์แวร์แฟชั่น คือ "มอม" และ "ปะลู่" ผ่านกลไกการค้าบนร่างกายที่สร้างรายได้เชิงพาณิชย์

อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้ดั้งเดิมซึ่งเป็นความรู้ฝังลึกกำลังเผชิญความเสี่ยงต่อการสูญหาย บทความนี้จึงเสนอแนวทางการจัดการโดยบูรณาการเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ เพื่อแปลงองค์ความรู้ด้านสูตรหมึกและอักขระให้เป็นฐานข้อมูลดิจิทัลควบคู่กับการส่งเสริมการออกแบบผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์ที่คำนึงถึงจริยธรรม เพื่อยกระดับมรดกทางวัฒนธรรมล้านนาสู่ความยั่งยืน

คำสำคัญ: สักขาลายล้านนา; ทุนทางวัฒนธรรม ; เศรษฐกิจสร้างสรรค์; อัตลักษณ์; ปัญญาประดิษฐ์ (AI)

Abstract

This article aims to study "Lanna Tattoo (Sakkhalai Lanna)," tracing its transition from an ancient identity to cultural capital within the creative economy, analyzed through Pierre Bourdieu's Cultural Capital Theory. The findings revealed that the historical "Lao Pung Dam" identity, based on mural painting evidence, can be classified into four main tattoo patterns reflecting social status and traditional beliefs. In the contemporary context, the patterns with the highest potential for value creation and Soft Power are "Mom" and "Belu," utilized through the mechanism of "Body Commercialize" to generate commercial revenue.

¹ นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดนครปฐม E-mail: rojnakchatri@gmail.com

* Received November 19, 2025, Revised November 27, 2025 and Accepted December 27, 2025

However, traditional knowledge, which exists as "Tacit Knowledge," is facing the risk of disappearance. Consequently, this article proposes management guidelines by integrating Artificial Intelligence (AI) to transform knowledge regarding ink formulas and scripts into a digital database (Explicit Knowledge), alongside promoting ethical commercial product design to sustainably elevate Lanna cultural heritage.

Keywords: Lanna Tattoo (Sakkhalai Lanna); Cultural Capital; Creative Economy; Identity; Artificial Intelligence (AI)

บทนำ

“สักขาลาย” เป็นหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH) ของประเทศไทย ซึ่งมีรากฐานทางประวัติศาสตร์อันยาวนานและผูกพันกับวิถีชีวิต ความเชื่อ และภูมิปัญญาของชาวล้านนา โดยในอดีตการสักขาลายมิได้เป็นเพียงศิลปะบนเรือนร่าง แต่ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้ง บ่งบอกถึงความเป็นลูกผู้ชาย ความกล้าหาญ ความอดทน และสถานะทางสังคม การสักขาลายในกลุ่มชายชาวล้านนาเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่แพร่หลาย ซึ่งลวดลายและเทคนิคการสักจัดเป็นองค์ความรู้ที่ทรงคุณค่าและเป็นรากฐานสำคัญของจิตวิญญาณชาวล้านนาไทย จนกลายเป็นลักษณะทางชาติพันธุ์ที่โดดเด่น ซึ่งนำมาสู่การที่ชาวต่างถิ่นเรียกชาวล้านนาว่า “ลาวพุงดำ” (ปดิพลดา บวรศักดิ์, 2568)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกำลังเผชิญกับความท้าทายและความเสี่ยงที่จะเลือนหายไปอย่างรวดเร็ว ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของคนรุ่นใหม่ ความเจ็บปวดจากการสักแบบดั้งเดิม ค่าใช้จ่ายที่สูง การขาดแคลนผู้สืบทอดองค์ความรู้และทักษะดั้งเดิม ซึ่งเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในคนและทัศนคติเชิงลบต่อการสัก (Broussard & Harton, 2018)

บทความนี้จึงนำเสนอการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ที่ได้รวบรวมและจัดหมวดหมู่อัตลักษณ์ดั้งเดิมของสักขาลายชาวล้านนา เพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสม และวิเคราะห์ศักยภาพของลายสักในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อต่อยอดสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนควบคู่กับการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจในบริบทร่วมสมัย

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาศักขาลายชาวล้านนาในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัย ได้ใช้กรอบแนวคิดที่สำคัญ ดังนี้

1. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและพลวัตในยุคโลกาภิวัตน์

ฮอลล์ (Hall & Du Gay, 1996) อธิบายว่า อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติแต่เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นทางสังคม และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม ในยุคโลกาภิวัตน์อัตลักษณ์กำลังเผชิญกับการถูกสลายตัวอย่างรุนแรงในระดับที่เรียกว่า “ปฏิบัติการแทนที่” คือ ในระดับของพื้นที่และระดับของตัวตนซึ่งสัมพันธ์กับกระบวนการที่ระบบทุนนิยมบีบมิติพื้นที่ให้หดแคบลง และเร่งมิติเวลาให้หมุนเร็วขึ้นหรือที่เรียกว่า “การละลายทั้งเวลาและพื้นที่”

โดยที่การสลายภายในอดีตทำหน้าที่เป็นเครื่องหมายแสดงอัตลักษณ์ที่สำคัญ แต่ในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การศึกษานี้จึงพิจารณา 2 แนวทาง คือ

1) อัตลักษณ์ที่กำลังเลือนหาย (Vanishing Identities) คือ การพิจารณาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยืดประเพณีและสัญลักษณ์ที่เคยเป็นมาในอดีต ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ของวัฒนธรรมการสลายที่กำลังเลือนหายไปในปัจจุบัน

2) อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ (Emerging Identities) คือ การพิจารณาอัตลักษณ์ในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในปัจจุบันผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์กับการนำวลายสัณฐานคติความและประยุกต์ใช้ในบริบทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์

แนวคิดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงเคลื่อนที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายภายใต้การประกอบสร้างทางสังคม คือทำให้เกิดขึ้น บริโภค และควบคุมจัดการ เรียกว่า “วงจรแห่งวัฒนธรรม” ที่เชื่อมโยงเข้ากับสภาพความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจและการเมืองในปัจจุบัน

2. มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH)

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (ICH) ตามคำนิยามขององค์การยูเนสโก (UNESCO, 2003) หมายถึง การปฏิบัติ การเป็นตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ ตลอดจนเครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นผลจากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งชุมชน กลุ่มชน และในบางกรณีปัจเจกบุคคลยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของตน คุณลักษณะสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ คือ การถ่ายทอดจากคนรุ่นสู่รุ่น และถูกสร้างใหม่อยู่อย่างต่อเนื่องโดยชุมชนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมและประวัติศาสตร์ซึ่งช่วยให้ชุมชนมีอัตลักษณ์และความต่อเนื่อง

สักลายล้านนาถูกจัดอยู่ในประเภทของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ในสาขางานฝีมือดั้งเดิม และแนวปฏิบัติทางสังคม ซึ่งสะท้อนความผูกพันทางด้านจิตใจและจิตวิญญาณต่อชุมชน การอนุรักษ์วัฒนธรรมจึงเน้นที่การธำรงไว้ซึ่งองค์ความรู้ ทักษะ และพิธีกรรมที่ฝังอยู่ในตัวผู้สืบทอด

3. เศรษฐกิจสร้างสรรค์และอุตสาหกรรมวัฒนธรรม

เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) คือ แนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มจากความคิดสร้างสรรค์และองค์ความรู้ โดยใช้ทรัพย์สินทางปัญญาที่เชื่อมโยงกับรากฐานทางวัฒนธรรม เทคโนโลยี และนวัตกรรมสมัยใหม่ โดยมีเป้าหมายคือการสร้างสรรค์งานเพื่อสร้างประโยชน์สูงสุดในเชิงพาณิชย์

ซอฟต์พาวเวอร์ (Soft Power) หมายถึง อำนาจในการชักจูงหรือโน้มน้าวใจให้เกิดความชอบ ความสนใจ และความสมัครใจที่จะร่วมมือกันต่อไป สักขาลายลักษณ์นามีสักยภาพสูงในการเป็นซอฟต์พาวเวอร์ผ่านการประยุกต์ใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์และการท่องเที่ยว การเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าและบริการ เรียกว่า “กระบวนการกลายเป็นสินค้า” เป็นการนำเอาแนวคิด คติความเชื่อที่เป็นนามธรรม มาฝังตัวเข้าไปในวัตถุหรือวิถีปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เพื่อกำหนดมูลค่าการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการสักเพื่อการค้าที่เรียกว่า “การค้าบนร่างกาย” ซึ่งจัดว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีมูลค่าสูงในการสร้างสรรค์และเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

4. ทฤษฎีทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital Theory)

ทฤษฎีทุนทางวัฒนธรรมของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (*Pierre Bourdieu's symbolic capital in sociology*, 2024) แบ่งทุนทางวัฒนธรรมออกเป็น 3 สถานะ คือ ทุนในสภาวะร่างกาย ทุนในสภาวะวัตถุ ทุนในสภาวะสถาบัน

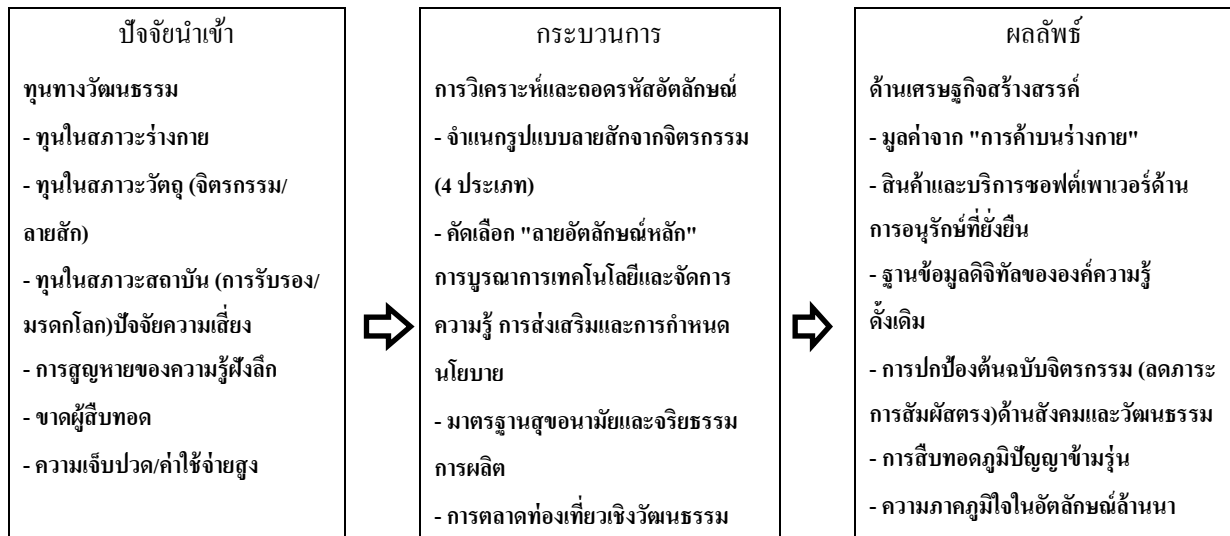
1) ทุนในสภาวะร่างกาย (Embodied State) คือ องค์ความรู้ ทักษะ และคุณค่าที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล ซึ่งการสักขาลายลักษณ์นามีเป็นองค์ความรู้ที่ฝังอยู่ในคนของอาจารย์สัก (สาล่าสัก) ทุนประเภทนี้มีความเสี่ยงสูงที่จะสูญหายไปพร้อมกับช่วงสักรุ่นเก่า

2) ทุนในสภาวะวัตถุ (Objectified State) คือ สิ่งที่จับต้องได้ซึ่งฝังคุณค่าทางวัฒนธรรมไว้ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนัง ภาพลายสักที่ถูกจำลอง และผลิตภัณฑ์ที่นำภาพลัทธิลายสักไปผลิตซ้ำ การจะเข้าถึงคุณค่าของวัตถุเหล่านี้จำเป็นต้องมีทุนในสภาวะร่างกายควบคู่ไปด้วย

3) ทุนในสภาวะสถาบัน (Institutionalized State) คือ การรับรองคุณค่าของวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการจากองค์กร สถาบันหรือหน่วยงาน ได้แก่ จิตรกรรมวัดพระสิงห์ วัดบวรศรีชลหลวง จังหวัดเชียงใหม่ วัดหนองบัว วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากร โดยเฉพาะภาพจิตรกรรมปูนปั้น วัดภูมินทร์ที่เป็นสินทรัพย์หลักในการเสนอชื่อเป็นมรดกโลก

นอกจากนี้ จิตรกรรมสักขาลายยังถูกวิเคราะห์ในฐานะทุนทางสัญลักษณ์ หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นเกียรติ ชื่อเสียง ความมีหน้ามีตา ที่แสดงถึงฐานะสินทรัพย์ที่ไม่ได้อยู่ในรูปตัวเงิน ดังนั้น การสักขาลายจึงสามารถสร้างสถานะและอำนาจทางสังคมในการต่อรองกับอิทธิพลภายนอก

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์

ผลการวิเคราะห์

1. อัตลักษณ์โบราณของสักขาล้านนาจากหลักฐานและคติความเชื่อ

“ล้านนา” ในประเทศไทย เป็นคำใช้เรียกพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน และบางส่วนของจังหวัดตาก โดยมีจังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของล้านนา และการสักขาลานของชาวล้านนาได้ก่อร่างสร้างตัวเป็นอัตลักษณ์ที่ชัดเจน ผ่านการบันทึกไว้ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายรูปแบบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของรูปแบบการสัก คติความเชื่อ และสถานะทางสังคมที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวล้านนาในอดีต

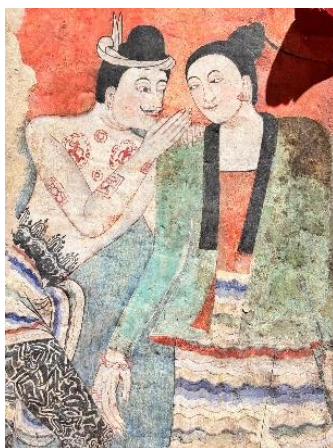
1) รากฐานทางประวัติศาสตร์จากจิตรกรรมฝาผนังและบันทึกโบราณ

หลักฐานสำคัญที่ยืนยันการมีอยู่ของสักขาลานในล้านนาคือภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในพระอุโบสถของวัดสำคัญที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานจำนวน 4 แห่งในล้านนา ได้แก่ วัดพระสิงห์และวัดบวรศรีรัตนาราม จังหวัดเชียงใหม่ วัดภูมินทร์และวัดหนองบัว จังหวัดน่าน จิตรกรรมเหล่านี้เป็นลักษณะงานของช่างพื้นบ้านภาคเหนือที่เขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 (สมัยรัชกาลที่ 5) โดยมีลักษณะการเขียนภาพที่เหมือนคนจริงในท้องถิ่น และมีการใช้สีสันทันสมัยและมีราคาสูงมากในยุคนั้น เช่น สีอัลตร้ามารีนและโคบอลต์บลู (Ultramarine and Cobalt Blue) (วิชชัย ปุณณมปกุล, ม.ป.ป., หน้า 58) ควบคู่กับสีแดง (ชาด) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีด้านสีที่ก้าวหน้าเทียบเท่าระดับโลกในขณะนั้น ทำให้ภาพจิตรกรรมเหล่านี้เป็นที่ภูมิใจ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และเป็นมรดกวัฒนธรรมของล้านนา

(1) ที่มาของ "ลาวพุงดำ" และการจำแนกรูปแบบหลัก

อัตลักษณ์การสักที่โดดเด่นที่สุดที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังคือการสักที่บริเวณลำตัวและขา จากการวิเคราะห์สีที่ใช้สักร่างกายของภาพบุคคลจากจิตรกรรม พบว่ามีการใช้สี 2 สีหลัก คือ สีแดงและสีดำ (เทา-น้ำเงินดำ) สีแดงในรอยสักลำตัวพบเฉพาะในจิตรกรรมวัดภูมินทร์ สำหรับสีดำ (เทา

คำ-น้ำเงินคำ) พบรอยสักตั้งแต่ส่วนท้องน้อยลงมาถึงขา และเรียกการสักขาโดยทั่วไปว่า "สักขาลาย" หรือ "สับเตี้ยก้อม" ซึ่งเป็นรูปแบบการสักขาที่ชัดเจนและเป็นลักษณะเฉพาะของชาวล้านนา ซึ่งการสักบริเวณตั้งแต่ท้องน้อยถึงขาคือคำหรือน้ำเงินเข้ม เป็นลวดลายตั้งแต่เหนือสะดือลงมานี้ ทำให้ชาวล้านนาถูกชาวต่างถิ่นเรียกขานว่า "ลาวพุงคำ" (บ๊อค, คาร์ล, 2529, หน้า 85)

ภาพ 1 รอยสักปูม่าน วัดภูมินทร์

จากการวิเคราะห์ภาพลายสักในจิตรกรรมฝาผนัง สามารถจำแนกรูปแบบการสักขาลายดั้งเดิมออกเป็น 4 ประเภทหลัก (วัดภูมินทร์ น่าน สัมผัสความงามจิตรกรรมฝาผนังปูม่านยาม่าน , 2568) ซึ่งสะท้อนถึงสถานะทางสังคมและความเชื่อของผู้สักในอดีต ที่สำคัญ ได้แก่

- การสักขาลายดำเน้นรูป ลักษณะหลักที่ปรากฏ คือ พื้นหลังเป็นสีดำทึบ มีลวดลายเด่น คือ มอม และคลื่น มีนัยยะทางสังคม คือ ทหาร ราชวงศ์ราชภัฏ ผู้มีอำนาจ ผู้มีฐานะทางสังคมสูง

ภาพ 2 ทหาร ราชวงศ์ราชภัฏ วัดพระสิงห์

ภาพ 3 ทหารแบกปืน วัดพระสิงห์

- การสักขาคำ (สับหมึกขาตัน) ลักษณะที่ปรากฏ คือการสักทึบด้วยหมึกสีดำเข้มตั้งแต่เอวถึงเข่า มีนัยยะทางสังคม คือ บุคคลชั้นสูง ทหาร

- การสักขาลายเว้นระยะรูป ลักษณะลวดลายที่ปรากฏคือการสักที่มีพื้นที่ว่างระหว่างลายอย่างชัดเจนมีนัยยะทางสังคม คือชาวบ้าน คนทั่วไป ผู้ติดตาม

ภาพ 4 ชาวบ้านสักขาลาย วัดภูมินทร์

- สักเฉพาะรูป ลักษณะลวดลายที่ปรากฏคือการสักเฉพาะรูปบนผิวหนังที่ไม่ได้สักเต็มพื้นที่ มีนัยยะทางสังคม คือบุคคลสถานะรอง หรือในสถานการณ์ที่ไม่เป็นทางการ

ภาพ 5 บุคคลสักขาลาย วัดภูมินทร์

(2) บันทึกของนักเดินทางต่างชาติ

หลักฐานการสักขาลายยังปรากฏในบันทึกของนักเดินทางชาวต่างชาติ เช่น คาร์ล บ็อค (Bock, 1986) นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน บันทึกไว้ว่า การสักสีดำเป็นการแสดงออกถึงความเป็นลูกผู้ชาย ความกล้าหาญ และความอดทน ที่ผู้ชายต้องฝึกฝนให้เคยชินต่อความเจ็บปวดด้วยความสมัครใจ บันทึกนี้ยังระบุถึงวัตถุประสงค์ในการทำมีกสักสีดำว่าทำจากเขม่าควันน้ำมันหมูผสมกับน้ำดีของสัตว์ต่าง ๆ เช่น วัวป่า หมู หรือหมู ซึ่งการสักเพียงครั้งเดียวสีก็จะติดทนไม่ลบเลือน

ภาพ 6 สักขาลายลำปาง จาก Temples and Elephants by Carl Bock หน้า 163

2) การจำแนกตามสี ตำแหน่ง และคติความเชื่อดั้งเดิม

การสักขาลายในอดีตมีความซับซ้อนทั้งในด้านเทคนิค วัตถุประสงค์ และลวดลาย โดยไม่ได้มุ่งเน้นความสวยงามเพียงอย่างเดียว แต่ยังเน้นความขลังและความศักดิ์สิทธิ์ของสัญลักษณ์ที่ใช้เป็นสำคัญ

(1) การสักสีแดง ใช้สักที่ศีรษะและลำตัว พบว่ามีการสัก 2 แบบ คือ

- การสักขาแดง โดยเฉพาะ "สักขาเสตอ" ถือเป็นการสักขั้นสูงสุดที่ต้องรักษาสักจะอย่างเคร่งครัด เชื่อว่ารอยสักมีคุณวิเศษ มีข้อห้ามสำคัญคือ ห้ามกินเหล้า ห้ามกินเนื้อวัว ห้ามผิดลูกผิดเมีย (พศิน คำวิน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 กุมภาพันธ์ 2567)

- การสักฝ่า เป็นการสักสีแดง ซึ่งปรากฏในภาพปู่ม่าน วัฒนภูมิทร์ เป็นการสักส่วนบนของร่างกาย เช่น ออก และแขน ลายสักสีแดงที่มีลักษณะคล้ายรูปคนหรือลิง เรียกว่า “พระมาน” หมายถึงหนูมาน (สมเจตน์ วิมลเกษม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 มีนาคม 2567) อย่างไรก็ตาม บางพื้นที่เรียกยาสักสีแดงว่า “หาง” ทำมาจากชาด (เกรียงศักดิ์ ชัยคุณ, 2568, หน้า 66)

(2) การสักสีดำ (เทาดำ-น้ำเงินดำ) ใช้สักจากท้องน้อยถึงเข่า มีชื่อเรียกทั่วไปว่า “สักขาลาย” เป็นการสักที่บ่งบอกถึงความเป็นชายชาตรี อดทน เสน่ห์ (อวดสาว) ที่สำคัญคือ ลายสักยังได้รับอิทธิพลจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนา และศาสนาผี ที่เชื่อว่าการสักขาลายเป็นการเสริมอำนาจบารมี ป้องกันอันตราย เช่น มอมทำให้แข็งแกร่งมากด้วยอิทธิฤทธิ์ แมวทำให้ล่องหนหายตัวเป็นมหากาบัง แคล้วคลาด นกยูงทำให้เกิดเมตตามหานิยม ปะลูทำให้มีพลังกำลัง ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการสักขาที่บิดาเรียกว่า “สักขาดัน” เป็นการสักไม่มีลวดลาย มีจุดประสงค์ คือ เพื่อความเป็นชายชาตินักรบ มีความอดทน ใช้อำพรางตัวในเวลาเข้าป่าออกศึกสงคราม ซึ่งหมึกที่สักจะผสมผงจามยาที่คุณวิเศษ ซึ่งเป็นจามยาเฉพาะของครูบาอาจารย์สืบทอดกันมา (รังสรรค์ จันทรฉาย, การสื่อสารส่วนบุคคล, 14 กุมภาพันธ์ 2567)

อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการสักขาลายมิได้ถูกกำหนดด้วยสถานะทางสังคมเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้การสักลวดลายยังขึ้นอยู่กับความพึงพอใจ ความชอบ และฐานะทางการเงินของผู้สัก ที่สำคัญคือ ความถนัด

ความชำนาญของอาจารย์ศักดิ์ ที่เรียกว่า “ลายครู” (สมเจตน์ วิมลเกษม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 มีนาคม 2567)

2. กลไกด้านทานทางวัฒนธรรมและลวดลายอัตลักษณ์หลักเพื่อการต่อยอด

ในยุคที่ล้านนาอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า (พ.ศ. 2101-2331) ชายที่อาศัยในล้านนามีการสักขาลาย โดยทั่วไป แต่ก็มีลักษณะเฉพาะคือ พม่าและไทใหญ่ นิยมสักขายาว ทำให้ชาวล้านนา (คนเมือง) เปลี่ยนค่านิยมมาเป็นสักขาข้อ (เหนือหัวเข่า) เพื่อสร้างความแตกต่างทางอัตลักษณ์ระหว่างคนเมืองเดิมกับพม่าและไทใหญ่ ดังนั้นการสักของชาวล้านนาจึงมิใช่เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคล แต่เป็นกลไกทางสังคมที่ใช้ด้านทานทางวัฒนธรรม ที่สำคัญคือ การสักขาลายถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการเลือกคู่ครอง โดยมีการผูกเป็นคำกลอนที่ว่า “น้ำหมึกขายาว เอาไว้แปลงราวผ้าอ้อม น้ำหมึกขาข้อ เอาไว้กล่อมแม่ยังนอน” (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 6790) การกระทำนี้ชี้ให้เห็นว่าสักขาลายถูกใช้เป็นทุนทางสัญลักษณ์ที่กำหนดสถานะและอำนาจทางสังคมในการต่อรอง

อย่างไรก็ตาม ลวดลายที่จัดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของล้านนาในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทั้งข้อจำกัดของอาจารย์ศักดิ์และผู้สัก ดังนั้นภาพลายสักในปัจจุบันจึงไม่เหมือนในภาพจิตรกรรมของวัดต่างๆ แต่ก็เป็นรอยสักของชาวล้านนา-ไทลื้อ-และกลุ่มชนที่อยู่บริเวณภูเขา ซึ่งเชื่อว่าใช้สักต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ศราวุธ แวงงาม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 พฤษภาคม 2567)

ภาพ 7 หุ่นต้นแบบลายสัก หน้า หลัง ของศราวุธ แวงงาม

ภาพ 8 ตัวอย่าง มอม ปะลู แมว นกยูง จากต้นแบบลายสัก ของพระสุกชัย ชยสุโก

ภาพ 9 หุ่นต้นแบบลายสัก จากพงศธร บัวคำปัน ณ สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 10 ลายสักส่วนขา ของศรารุช แววงาม

ภาพ 11 ลายสักส่วนเอวและขา ของละดา ศรีอุเบท

สำหรับลวดลายที่พบจากการศึกษาภายในปัจจุบัน และมีศักยภาพสูงสุดในการต่อยอดเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ คือ มอม และปะลู่ (Belu)

ภาพ 12 มอม และปะลู่

- มอม (Mom) เป็นสัตว์กึ่งเทพที่มีความสำคัญในวรรณคดีล้านนา สื่อถึงอำนาจ ความว่องไว และความน่าเกรงขาม ลายมอมได้รับการยอมรับจากกลุ่มผู้ศึกษาว่าเป็นลายที่ได้รับความนิยมสูงสุด และบ่งชี้อัตลักษณ์ล้านนาได้ชัดเจนที่สุด

- ปะลู (Belu) เป็นยักษ์หรืออสูรผู้พิทักษ์ เชื่อว่าการสักปะลูทำให้ผู้สักมีพลังกำลัสมหาศาล และปะลูยังทำหน้าที่ส่งวิญญาณข้ามแม่น้ำแห่งความตายไปสู่โลกหน้า

3. สักขาลายในฐานะทุนทางวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์การสักขาลายล้านนาโดยใช้กรอบแนวคิดทุนทางวัฒนธรรมของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu's symbolic capital in sociology, 2024) แสดงถึงพลวัตในการแปรสภาพมรดกเป็นสินทรัพย์ที่สร้างผลตอบแทนทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยพิจารณาตาม 3 สถานะหลัก

1) ทุนในสภาวะร่างกาย (Embodied State) คือ องค์ความรู้ ทักษะ และคุณค่าที่ฝังลึกอยู่ในตัวอาจารย์สัก (ส่าสัก) ซึ่งจัดเป็นองค์ความรู้ที่ฝังอยู่ในคน ที่สำคัญคือองค์ความรู้เฉพาะทาง คือความรู้เรื่องลายสักและยันต์ ความรู้ด้านเภสัชสมุนไพรในการผสมหมึกสัก ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ในการลงอักขระทั้งอักษรล้านนา พม่า ขอม โดยเฉพาะศิลปะในการจัดวางลายบนร่างกาย เนื่องจากความรู้เหล่านี้อาศัยการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะและประสบการณ์ตรง จึงมีความเสี่ยงสูงที่จะสูญหายไปพร้อมกับอาจารย์สักรุ่นเก่า

2) ทุนในสภาวะวัตถุ (Objectified State) คือ สิ่งที่ต้องได้ที่ฝังคุณค่าทางวัฒนธรรมไว้ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังต้นฉบับ ภาพลายสักที่ถูกจำลองขึ้นใหม่ และผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์ที่นำภาพลัคนาลายสักไปผลิตซ้ำ ความสำเร็จในการแปลงทุนทางสัญลักษณ์ เช่น ลายสักปูม่านไปเป็นทุนทางเศรษฐกิจ คือ สินค้าและการท่องเที่ยว ได้สร้างความท้าทายอย่างรุนแรงต่อตัววัตถุต้นฉบับ เนื่องจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นได้นำไปสู่ความเสื่อมโทรมทางกายภาพของจิตรกรรมและโบราณวัตถุที่ไม่สามารถสร้างทดแทนได้

3) ทุนในสภาวะสถาบัน (Institutionalized State) คือ การรับรองคุณค่าอย่างเป็นทางการ เช่น การที่จิตรกรรมลายสักปูม่านและวัดภูมินทร์ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากร และการเป็นสินทรัพย์หลักในการขับเคลื่อน "เมืองเก่า่าน" สู่การเป็นมรดกโลกขององค์การยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งการรับรองสิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องมีแผนการบริหารจัดการมรดกที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน

เมื่อพิจารณาถึงพลวัตและความท้าทายในการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคร่วมสมัย ความนิยมในการสักขาลายแบบดั้งเดิมลดน้อยลงอย่างมากเนื่องจากปัจจัยหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงค่านิยมและบริบทสังคมที่มองการสักในแง่ลบที่แตกต่างไป อุปสรรคทางกายภาพจากความเจ็บปวดของการสักแบบดั้งเดิม ที่สำคัญคือค่าใช้จ่ายที่สูงในการสักขาลาย คือ 20,000-25,000 บาท (ศราวุธ แวงงาม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 พฤษภาคม 2567) รวมทั้งการขาดแคลนผู้สืบทอดทักษะดั้งเดิม ปัญหาเหล่านี้ได้เร่งให้เกิดการสูญเสียทุนในสภาวะร่างกายอย่างรุนแรง อย่างไรก็ตาม ลายสักล้านนาโดยเฉพาะการสักเพื่อการค้าจัดเป็น "การค้าบนร่างกาย" (Body Commercialize) ที่มีศักยภาพในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสูง โดยมูลค่าการสักที่สูงสะท้อนมูลค่าของทุนในสภาวะร่างกายที่เกี่ยวข้องกับฝีมือและพิธีกรรมของอาจารย์สัก

ในปัจจุบัน ลายลักษณ์นามิศึกษาสูงในการเป็นซอฟต์แวร์ที่สามารถชักจูงและโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความชอบและสนใจในวัฒนธรรมล้านนามากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ การนำวลวลย อัดลักษณะที่สำคัญคือ มอมและปะลู่ ไปใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่ระลึกและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างรายได้และกระตุ้นพลวัตทางเศรษฐกิจของล้านนา จึงเป็นการจัดการกับความท้าทายเชิงอนุรักษ์ที่ปรับเปลี่ยนการบริโภคทางวัฒนธรรมไปสู่ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์

บทสรุป

สักลาลยล้านนาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่ทรงคุณค่าและเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชาวล้านนา ในอดีตสักลาลยโดยเฉพาะการสักสัดำตั้งแต่เอดถึงเข้าที่ทำให้ชาวล้านนาได้ชื่อว่า "ลาวพุงดำ" มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ลึกซึ้ง บ่งบอกถึงความเป็นลูกผู้ชาย ความกล้าหาญ และความเชื่อเรื่องคงกระพันชาตรีหรือเมตตามหานิยม รวมทั้งสะท้อนสถานะทางสังคมของผู้มีรอยสัก

ปัจจุบันลายสักที่มีศึกษาสูง คือลายมอมและปะลู่ ได้รับการยอมรับว่าเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นและมีศึกษาสูงในการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจสูงสุด และแนวคิดการค้าบนร่างกายสะท้อนให้เห็นถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สูงของการสักเพื่อการค้า

อย่างไรก็ตาม สักลาลยกำลังเผชิญกับการสูญหายขององค์ความรู้ที่ฝังในคนของอาจารย์สัก ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะทางที่บูรณาการศาสตร์หลายแขนง การบูรณาการการอนุรักษ์ โดยเฉพาะการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้บันทึกองค์ความรู้ การสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ และการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงเป็นกลไกสำคัญในการการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนเพื่อต่อยอดสู่การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในฐานะซอฟต์แวร์ของภูมิภาค

ข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์อัตลักษณ์ลายสักพบความท้าทายที่สามารถนำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์เพื่อการอนุรักษ์และต่อยอดสักลาลยล้านนาในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัย ดังนี้

1. กลยุทธ์ด้านการอนุรักษ์และธำรงรักษาคุณค่าดั้งเดิม

การคงไว้ซึ่งพิธีกรรมและความเชื่อ ควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีการคงไว้ซึ่งขั้นตอนและพิธีกรรมในการสักล้านนา โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สักที่มีความเชื่อทางศาสนา เพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์และพลานุภาพ การคงคุณค่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การสักล้านนายังคงได้รับความนิยมในกลุ่มชาวต่างชาติที่สนใจวัฒนธรรมเชิงความเชื่อ

การยกระดับมาตรฐานช่างสักและสุขอนามัย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมการให้ความรู้เกี่ยวกับการสัก การดูแลหลังการสัก รวมทั้งการตรวจสอบคุณภาพของอุปกรณ์และสถานที่ให้บริการสัก ให้ความสะดวกถูกสุขอนามัย และได้มาตรฐานวิชาชีพ ซึ่งจะช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือและลดทัศนคติเชิงลบต่อการสัก

2. กลยุทธ์ด้านการจัดการองค์ความรู้และการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล

การบูรณาการปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อเปลี่ยนองค์ความรู้ ซึ่งรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรร่วมมือกันในการเร่งรัดโครงการแปลงองค์ความรู้ฝังใน (Tacit Knowledge) ของอาจารย์สักโบราณให้เป็นฐานข้อมูลดิจิทัล (Explicit Knowledge) ซึ่งฐานข้อมูลนี้ควรรวบรวมความรู้ด้านเภสัชวิทยา (สูตรหมึกสัก) อักษรศาสตร์ (การลงอักขระยันต์) และสรีรวิทยา (การจัดวางลาย) เพื่อให้สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ได้อย่างยั่งยืน

การสร้างโมเดล (HERITAGE: Health, Risk factors, exercise Training And Genetics) เพื่อสร้างกรอบการทำงานที่ชัดเจนในการคุ้มครองและส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมลายสักล้านนา

3. กลยุทธ์ด้านซอฟต์แวร์และเศรษฐกิจสร้างสรรค์เชิงจริยธรรม

การส่งเสริมซอฟต์แวร์ผ่านการค้ำบร่างกาย โดยส่งเสริมการสักล้านนาในฐานะต้นทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นการค้ำบร่างกาย และนำลายสักอัตลักษณ์หลัก คือ มอมและปะลู ไปใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ที่สำคัญคือ การพิจารณาถึงจริยธรรมในการออกแบบและการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการค้า ควรให้ความสำคัญกับความอ่อนไหวทางจริยธรรม โดยไม่ควรนำอักขระ (อักษร) ที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อทางศาสนาไปใช้ในส่วนที่อยู่ต่ำของผลิตภัณฑ์ เช่น ขาหรือเท้า หรือกางเกง

ภาพ 13 จาก <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1084267117071827&>

ดังนั้น การพัฒนายุทธศาสตร์การตลาดและการขยายฐาน ควรวางยุทธศาสตร์การตลาดเพื่อส่งเสริมลายสักล้านนาในฐานะซอฟต์แวร์ผ่านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และพิจารณาขยายฐานกลุ่มเป้าหมายผู้ที่สนใจวัฒนธรรมล้านนาในระดับนานาชาติ

4. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

ควรมีการขยายผลการศึกษาไปยังจิตรกรรมฝาผนังในวัดอื่นๆ ของล้านนา เพื่อสร้างฐานข้อมูลองค์ความรู้ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ควรมีการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อสำรวจการรับรู้และทัศนคติของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์ที่พัฒนาขึ้นจากลายสลักล้านนา เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกด้านพฤติกรรมผู้บริโภคมาปรับใช้ในเชิงพาณิชย์ต่อไป

องค์ความรู้ที่ได้จากบทความ

บทความวิชาการนี้ได้สังเคราะห์และนำเสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของสักขาลายล้านนาในบริบทของเศรษฐกิจสร้างสรรค์และเทคโนโลยี ดังนี้

1. องค์ความรู้เชิงอัตลักษณ์และประวัติศาสตร์

อัตลักษณ์ “ลาวพุงดำ” และการจำแนกรูปแบบการสัก ได้ยืนยันที่มาของคำว่า “ลาวพุงดำ” ซึ่งเกิดจากการที่ชายชาวล้านนานิยมสักสีดำ (เทาดำ-น้ำเงินดำ) ตั้งแต่บริเวณท้องน้อยลงมาถึงเข่า โดยอาศัยหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังในวัดสำคัญ 4 แห่งของล้านนา นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกรูปแบบการสักขาลายดั้งเดิมได้เป็น 4 ประเภทหลัก ที่สะท้อนสถานะทางสังคมและหน้าที่ในอดีตของผู้สัก ได้แก่ สักขาลายเส้นระยะรูป สักขาลายดำเน้นรูป และสักเฉพาะรูป

ลวดลายอัตลักษณ์หลักและคติความเชื่อ ได้มีการระบุ ลวดลายอัตลักษณ์หลัก 2 รูป ที่มีศักยภาพในการต่อยอดทางเศรษฐกิจ คือ มอม ปะลู (Belu) โดยเฉพาะลาย “มอม” ซึ่งเป็นสัตว์หิมพานต์คล้ายสิงโต ได้รับการยอมรับว่าเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นและมีศักยภาพสูงสุดในการสร้างมูลค่าเพิ่ม ลวดลายเหล่านี้เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องคงกระพันชาตรี เมตตามหานิยม และการแสดงความเป็นชายชาติ

กลไกทางสังคมในการต่อต้านทางวัฒนธรรม การสักขาลายไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคลแต่ในอดีตได้ถูกใช้เป็นทุนทางสัญลักษณ์ และกลไกทางสังคมในการสร้างความแตกต่างทางอัตลักษณ์ เช่น การสักขาก้อม เพื่อตอรองและต้านทานอิทธิพลทางวัฒนธรรมของพม่าในยุคที่ล้านนาอยู่ภายใต้การปกครอง

2. องค์ความรู้เชิงการจัดการและเศรษฐกิจสร้างสรรค์

สักขาลายเป็นการค้าบนร่างกาย เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ที่สามารถแปลงเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจได้อย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสักเพื่อการค้าที่ถูกจัดอยู่ในแนวคิด “การค้าบนร่างกาย” ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงถึง 20,000-25,000 บาทต่อครั้ง

แนวทางการใช้ซอฟต์แวร์เชิงจริยธรรม มีความจำเป็นในการใช้ลายสักเป็นซอฟต์แวร์อย่างมีจริยธรรม โดยเฉพาะการพิจารณาความเหมาะสมของการนำอักขระทางศาสนาไปใช้ในผลิตภัณฑ์เชิงพาณิชย์ เพื่อเคารพต่อความเชื่อและคุณค่าดั้งเดิมของมรดกทางวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ ชัยคุรุณ. (2568). *ส่องอดีตล้านนาตะวันออกจากบันทึกการเดินทางของ เรจินัลด์ เลอ เมย์*. นันทพันธ์พรินต์.
- รัชชัย ปุณณลิ้มกุล. (ม.ป.ป.). การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง. ใน *ปุมประวัติวัดภูมินทร์* (หน้า 49-78). บ้านไมตรี พิมพ์.
- บ๊อค, คาร์ล. (2529). *ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- ปวิธดา บวรศักดิ์. (2568). *ลาวพุงคำ*. ศิลปวัฒนธรรม. สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_154611.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 13*. สยามเพรส แมเนจเม้นท์.
- วัดภูมินทร์ น่าน สัมผัสความงามจิตรกรรมฝาผนังปูม่านย่าม่าน. (2568). องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.). สืบค้นจาก <https://www.dasta.or.th/th/article/268>
- Bock, C. A. (1986). *Temples and elephants: Travels in Siam in 1881 – 1882*. Oxford University Press.
- Broussard, K. A., & Harton, H. C. (2018). Tattoo or taboo? Tattoo stigma and negative attitudes toward tattooed individuals. *The Journal of Social Psychology*, 158(5), 521-540. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28934022/>
- Pierre Bourdieu's symbolic capital in sociology. (2024). Retrieved from <https://easysociology.com/general-sociology/pierre-bourdieu-symbolic-capital-in-sociology/>
- Hall, S., & du Gay, P. (1996). *Questions of Cultural Identity*. Sage Publications.
- UNESCO. (2003). *What is intangible cultural heritage?* Retrieved from <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>